

Vraag 3: In welke gebieden moet het natuurbeleid zich volgens u vooral inzetten als voorbereiding op klimaatverandering?

- 74% zegt: alle gebieden
- 13% zegt: de kust
- 14% zegt: bos en hei
- 4% zegt: agrarisch gebied
- 4% zegt: anders

2. Plenaire pitches en paneldiscussie in de studio

Pitch door Christiaan Both (RUG): Wat weten we wel en niet van de gevolgen van klimaatverandering voor natuur

Er is een tiental onzekerheden te verwachten:

1. Natuurbeleid heeft (noodzakelijkerwijs) een relatief statisch beeld van de natuur, maar de natuur is verre van statisch.
2. Verspreiding van veel soorten wordt op de langere termijn mede bepaald door klimatologische omstandigheden. Daarom zullen noordelijke soorten vermoedelijk verdwijnen, en zuidelijker soorten oprukken. In het beleid zou je hier rekening mee moeten houden.
3. Soorten die zich verplaatsen kunnen onverwachte effecten hebben op natuurlijke ecosystemen, door veranderde interacties en introductie van nieuwe ziekten of predatoren.
4. Sommige soorten zullen zich sneller lokaal kunnen aanpassen aan veranderende omstandigheden dan andere soorten. We kunnen slecht voorspellen welke soorten dit beter/slechter kunnen, en hoe dit gemeenschappen zal veranderen.
5. Waar de begrenzing ligt in het aanpassingsvermogen van soorten is onbekend.
6. We begrijpen van weinig soorten welke klimaats- en andere factoren hun populatieaantallen op langere termijn bepalen. Hoe belangrijk is de winterperiode, en hoe belangrijk de zomer?
7. Bij trekvogels zijn omstandigheden in overwinteringsgebieden waarschijnlijk belangrijk, en daar verandert het klimaat mogelijk op een andere manier dan hier (naast vele andere veranderingen ten gevolge van toename van menselijke populatiedichtheden).
8. Klimaatverandering is niet alleen een gemiddelde toename van temperatuur, maar leidt ook tot grotere extremen. Omdat deze extremen tot nu toe zeldzaam waren, kennen we de gevolgen voor de natuur slecht. Misschien zijn ook weinig soorten aangepast aan deze extremen, juist omdat deze zeldzaam waren. Het is relatief onvoorspelbaar met welke extremen we te maken gaan krijgen.
9. De mogelijkheid bestaat dat West-Europa in de loop der tijd kouder wordt wanneer de warme golfstroom afzwakt. Dit zal grote gevolgen hebben voor veel soorten.
10. De interacties tussen klimaatverandering en andere omgevingsveranderingen kunnen grote gevolgen hebben, en maken het voorspellen van effecten op natuur nog ingewikkelder.

Pitch door Arjen van Hinsberg (PBL): Hoe omgaan met onzekerheden bij het opstellen van natuurbeleid?

Het klimaat is aan het veranderen, wat gevolgen heeft voor milieu en watercondities. Sommige soorten zullen het in de toekomst moeilijker krijgen terwijl andere soorten vanuit het zuiden Nederland binnen kunnen gaan trekken. Het is echter niet eenvoudig precies te voorspellen uit welke soorten onze ecosystemen in de toekomst zullen gaan bestaan en wat de verandering in soortensamenstelling gaat betekenen voor het functioneren van een ecosysteem. Als een enkele soort verdwijnt hoeft het ecosysteem-functioneren niet in gevaar te komen, zeker niet als zijn ecologische rol in het ecosysteem door een nieuwkomer wordt overgenomen. Anders is het wel als deze (verdwijnende, beschermende) soort een centrale rol in dit ecosysteem heeft. Dat kan grote consequenties hebben. Modelstudies laten zien dat er zeker consequenties zijn omdat sturende condities voor het voorkomen van soorten, zoals grondwaterstand, zullen worden beïnvloed. Helaas weten we vaak nog te weinig over de onderlinge interacties tussen soorten, zodat we niet precies kunnen voorspellen wat het vertrek van de ene soort en de komst van een andere soort kan gaan betekenen. Maar onzekerheden blijven. De vraag is natuurlijk wat het natuurbeleid dan kan doen gezien die onzekerheden.

Er zijn 3 aanknopingspunten:

1. Ten eerste moeten we ons meer gaan richten op het maken van risicoanalyses. Daarbij moeten we:
  - de onzekerheid ontrafelen in deelaspecten en meer in beeld gaan brengen wat de waarschijnlijkheid is bij het optreden van veranderingen
  - vervolgens aangeven wat de impact van die verandering kan zijn in termen van kansen en risico's voor het realiseren van de huidige doelen;
  - vervolgens bepalen waar de gevoeligheid het grootst is en benoemen wat mogelijkheden zijn voor adaptatie. Voorbeeld: bij het droogvallen van een beek. Breng in beeld waar en welk risico dit eventueel met zich meebrengt voor bepaalde soorten. Op basis hiervan kun je bepalen welke maatregelen je wel/niet moet nemen. Verder kun je ook bijvoorbeeld denken aan een klimaatcheck op bestaande beheerplannen of een klimaatcheck op beleidsstrategieën. Inzicht in kansen en risico geven betere aanknopingspunten voor beleidshandelen dan het benoemen van alleen onzekerheden.
2. Ten tweede moeten we de onzekerheden verkleinen. Veel van de effecten op natuur verlopen via verandering in condities in bodem en water. Het huidige natuurbeleid stuurt hier echter maar weinig op en heeft ook weinig inzicht in de huidige toestand van die condities in natuurgebieden. Beter monitoring en aandacht voor beleidsstrategieën, gericht systeemherstel en herstel van natuurlijke processen kunnen helpen om bestaande natuur robuuster te maken, ook tegen klimaatsverandering.
3. Ten derde is het belangrijk dat beleid beter om leert gaan met de onzekerheden voor zeker de langere termijn. Volgens Arjen kan dat door meer te gaan werken met een lerend of adaptief beleid. Waarin terugkijkend veranderingen tijdig worden gesignaleerd en gedeeld, en gezamenlijk lessen worden getrokken over wat is geprobeerd is en wat succesvol is of niet. En waarin vooruitkijkend gewerkt wordt met scenarioanalyses om oplossingen te zoeken voor risico's van klimaatverandering.

Pitch door Dick Bal (LNV): Ontwikkelingen en mogelijkheden in de (EU-)regels om te anticiperen op de veranderende omstandigheden en de effecten op natuurbeleid en - beheer

De Europese richtlijnen zetten een streep in het zand én een stip op de horizon:

- Streep in het zand: de Habitat- en Vogelrichtlijnen geven juridisch duidelijk aan 'tot hier en niet verder'. Dit is de kern van het Verslechteringsverbod.
- De stip op de horizon: het streven is gericht op de horizon. Voorbeeld: de oppervlakte actief hoogveen, dat zichzelf in stand kan houden, bedraagt in Nederland nog slechts enkele tientallen hectaren, maar is in de afgelopen jaren weer toegenomen dankzij de uitgevoerde herstelmaatregelen. Deze maatregelen zijn vooral gericht op het weer nat maken van hoogveenrestanten en het tegengaan van de gevolgen van jarenlange verdroging en te hoge belasting met stikstof uit de lucht.

Daarom moeten we schaken op 2 borden:

- We hebben geen vrijheid om te schrappen in de doelen dus moeten door met de huidige aanpak;
- We dienen ons wel voor te bereiden op noodzakelijke aanpassingen van de Richtlijnen. Dit is de lange termijn, en deze discussie op EU-niveau moet op tijd gestart worden. Deze voorbereidende gesprekken leiden ook niet tot een opschortende werking. Vandaar dat we op 2 borden moeten schaken.

Paneldiscussie

Martijn Thijssen: Er is nog zeer veel onbekend hoe de klimaatverandering de ecosystemen zal beïnvloeden. We zullen meer risico-gericht moeten gaan kijken. We hebben ons gecommitteerd aan de instandhoudingsdoelstellingen. Ruimte hierin creëren kan alleen op lange termijn.

Christiaan Both: We weten van een aantal soorten hoe ze reageren maar hoe dat op ecosysteemniveau is weten wij nog onvoldoende.

Dick Bal: In een groot aantal gevallen weten we toch wel wat er moet gebeuren. Als je weet waaraan je in welk gebied iets moet doen, bijvoorbeeld door overmatige stikstofdepositie of verdroging, begin

vandaag met het op orde brengen van de kwaliteit van de gebieden (voorbeeld herstel van actief hoogveen dat is gerealiseerd). Gelijktijdig daarmee kan een risicoanalyse en eventueel aanvullend onderzoek opgestart worden. Sta niet stil – wacht niet af.

Christiaan Both: De ene soort kan veel gemakkelijker verschuiven dan de andere. Een eik kan dat moeilijk. Werk daarom ook aan verbindingen en op systeemniveau. Systemen kunnen zich nu niet aanpassen omdat de basiskwaliteit vaak te laag is. Naast het feit dat we bijvoorbeeld met een stijging van 1,5 graden Celsius rekening moeten houden moeten we ook met extremen rekening houden bijvoorbeeld jaarlijks één of meerdere droge perioden. Die zijn moeilijk voorspelbaar.

Arien van Hinsberg: Met modellen proberen wij op hoofdlijnen de wetenschappelijke conclusies door te vertalen in beleid. De huidige modellen werken bijvoorbeeld op het niveau van populaties, aantallen. Hoe werkt het? Hoe voorspellend is het? Je zou per habitat een checklist moeten maken met welke belangrijke sturende factoren rekening moet worden gehouden. Met deze checklists kunnen risico-analyses/stresstesten worden gedaan, waaruit blijkt wat je niet weet en wat de beperkingen zijn. De boodschap blijft evenwel: niet wachten. Analyses en onderzoeken zijn nuttig, maar mogen de gang naar het verbeteren van de basiskwaliteit van de natuurgebieden niet belemmeren.

Christiaan Both: We staan aan de vooravond om de sprong te maken (niettegenstaande de vele onzekerheden en de grote complexiteit) naar een lange termijn ecological research science. De onderzoekswereld kan op dat vlak meer gaan doen. Zo zijn er veel nieuwe technieken om op basis van enorme databases voorspellingen te kunnen doen.

Dick Bal: Daarbij moeten we ook vooral BUITEN blijven kijken. We moeten niet alleen vanuit klimaatverandering denken, maar vooral vanuit de huidige bestaande uitdagingen (als stikstofdepositie, verdroging,...). Het voorbeeld van het actief hoogveen leidde tot nieuwe inzichten, die in de modellen verwerkt kunnen worden. Een gebied inrichten met verschillende waterdieptes is ook risicodenken.

Het panel is het erover eens: Nederland kent menig natuurgebieden (Natura 2000 en NNN) waar de natuurkwaliteit te wensen over laat. Het panel durft in zijn algemeenheid te stellen dat overmatige stikstofdepositie/verzuring, waterverontreiniging, verdroging of wateroverlast, versnippering, etc. dé factoren zijn om aan te pakken. Klimaatverandering is een extra stressfactor dat de andere negatieve drivers nog sterker maakt. De maatregelen moeten dusdanig zijn dat de basiskwaliteit van het ecosysteem zo hoog mogelijk is. Je moet dus nog meer je best gaan doen.

Martijn Thijssen: Deze stelling geldt niet alleen voor de Natura 2000 gebieden, maar veel breder. Er ligt een prachtige opdracht voor het Nationaal Programma Landelijk Gebied samen met het Programma Natuur.

Chats en vragen

De chats en vragen hebben vooral betrekking op het hand-in-hand gaan van klimaatrobustheid en gezonde & veerkrachtige ecosystemen, waarbij natuurherstelmaatregelen zich primair richten op systeemherstel. Het meten van biodiversiteit richt zich nu op soorten. Een greep uit de chats en vragen:

- De pitches gaan sterk in op de soorten. Waarom gaan we niet meer in op ecosystemen en het functioneren op systeemniveau. In plaats van ons blind te staren op soorten. We hebben altijd maar een fractie van de soorten (letterlijk) in beeld. Kunnen we niet beter kijken naar welke effecten, stuurmogelijkheden er zijn op systeemniveau?
- De focus ligt nu ook sterk op natuur IN natuurgebieden. Maar in hoeverre moeten we het natuurbeleid niet ook juist richten op buiten de natuurgebieden (multifunctioneel ruimtegebruik/ natuurinclusief ontwikkelen)? Om juist ook de effecten van klimaatverandering beter op te vangen?
- Dus natuurinclusief ontwikkelen met de juiste ecosystemen en complementair aan aangrenzende natuurgebieden
- Het pleidooi is ons richten op systeemherstel. Lijkt me uitstekend, laten we dan ook onze doelen voor gebieden verwoorden in systeemtemen ipv soorten en habitattypen.

- Maar we kijken ook naar soorten om te meten en te weten hoe het met het systeemherstel gaat.
- Prima, succes meten aan soorten (biodiversiteit) is uitstekend. Maar maatregelen primair richten op systeemherstel en niet het pleistersplakken voor soorten leidend laten zijn. De N2000 systematiek lukt dat laatste uit.
- In opdracht van de Europese Commissie is een interessante publicatie verschenen over hoe om te gaan met Natura 2000 in het licht van klimaatverandering:
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/59c03f44-f672-4f61-bbf7-5422479cf6bb>

3. Online deelsessies

Deelsessie 1: Effecten van klimaatverandering op natuur en landbouw. Analyse en strategie van Noord-Holland (Annebet van Duinen en Dave van Balkum, provincie Noord-Holland)

Annebet van Duinen houdt zich bezig met klimaatadaptatie en Dave van Balkum met name met water en waterkwaliteit bij de provincie Noord-Holland. Zie hier hun [presentatie](#). Er is in het Noord-Hollandse veenweidegebied (benoorden het Noordzeekanaal, ten noorden van Amsterdam) een onderzoek uitgevoerd naar klimaateffecten op natuur. Daar is een atlas van gemaakt met kaarten die de effecten weergeven van onder andere:

- Extreme droogte: het effect hiervan varieert in het gebied
- Wateroverlast: die zijn in het landelijk gebied minder groot dan in het stedelijk gebied van Amsterdam
- Bodemdaling: het effect hiervan varieert in het gebied

Door SWECO ism de WUR is onderzocht wat de effecten zijn op meest voorkomende landbouw en meest voorkomende soorten in het gebied:

- Zeker in het veenweidegebied zijn de effecten van droogte op de natuur groot
- Wateroverlast is ook een bedreiging omdat wortels kunnen verstikken en hoe langer het water op het land staat hoe groter de uitspoeling van nutriënten
- Verzilting is voor de landbouw schadelijk, maar werd door ecologen voor de natuur ook wel als een kans gezien.

Dave van Balkum: Van inzicht naar strategie. Er is een gebiedsprogramma Laag-Holland opgestart. Casus veenweidegebied boven Amsterdam. Karakteristieken van dit gebied zijn: melkveehouderij (die hun bedrijfsvoering willen houden), nat gebied, open landschap, bodemdaling, etc..

Er zijn een aantal lock-in factoren (die het proces op slot zetten): 1) een hooggewaarderd landschap met Middeleeuws watersysteem wat maakt dat men het graag zo wil houden, 2) er wonen en/of recreëren veel Amsterdammers dus staat het feitelijk in dienst van de stad, 3) Er is ook nog een doel voor woningbouw en de energietransitie. Lock-in factoren voor de natuur zijn:

- Strak geformuleerde, ingekaderde doelstellingen
- Waterbeschikbaarheid is de grootste bedreiging
- Waterkwaliteit; aanvoer van gebiedsvreemd water is niet wenselijk en water uit de stad brengt ook weer allerlei verontreinigingen met zich mee
- Verzilting, verdroging en wateroverlast
- Bij peilverhoging verlaag je in feite de buffercapaciteit voor water

De doelen zitten elkaar in de weg.

Mogelijke oplossingen zijn:

- Flexibiliteit creëren. Niet overal kunnen de doelen voor CO2, Natuur, Stikstof en KRW worden gehaald. Welke kun je een beetje laten veren zodat je andere juist wel kunt halen?
- Diversiteit in landgebruik
- Zoneren en bufferen in waterbufferstroken
- Klimaatadaptatie in samenhang met andere opgaven voor natuur, energie, wonen, biodiversiteit en recreatie.

De chats en vragen hebben vooral betrekking op het combineren en prioriteren van doelen:

- Kun je ook kijken naar wat wel werkt c.q. welke doelen 'met elkaar meewerken'?

- Hoe kun je zo veel mogelijk doelen in een gebied combineren?
- Je zou met Natura2000 en KRW kunnen beginnen en dan kijken welke ruimte je nog hebt.
- Je moet durven kiezen. Wat vinden we nou echt belangrijk, samen met de bewoners. Zo veel mogelijk belangrijke doelen koppelen zoals ook de NOVI zegt.
- De opgaven moeten in elk geval tot oplossingen leiden die toekomstbestendig zijn. Dat betekent dat het robuust moet zijn.

Reactie Annebet van Duinen en Dave van Balkum: Het stapelen van opgaven gaat niet passen. CO₂- en Stikstof-reductie komen er nu bij. Als we niets doen zal het veenweidegebied verdwijnen want het veen zal 'verdampen'. Een groot probleem is dat er geen garantie is voor voldoende water voor de landbouw in het gebied. Er onvoldoende water om de doelen te realiseren. In de droge zomers van 2018 en 2019 bleek ook het water uit het IJsselmeer geen oplossing meer te zijn. Wanneer is de landbouw niet meer rendabel? Dan kun je wel stikstof en CO₂ inwilligen. Als je de waterstand verhoogt, waardoor de bodem minder daalt, haal je de KRW doelen niet. Er worden nu proeven gedaan bij welk waterpeil het nog mogelijk is om landbouw voort te zetten. Er wordt momenteel onderzoek gedaan wat voor de veenweidegebieden in laag Nederland, dus ook Friesland en Zeeland, een nieuw perspectief zou kunnen zijn. Er wordt ook aan nieuwe teelten zoals lisdodden gedacht. Natura 2000 en KRW zijn in er elk geval Europese verplichtingen. In het natuurbeleidsplan is er ook geen ruimte omdat daar budgetten aan gekoppeld zijn. Het landschap zal er totaal anders uit gaan zien. We maken voorzichtige stapjes van onderop maar hebben nog een lange tijd te gaan om proefondervindelijk uit te vinden waar we uiteindelijk uitkomen.

Deelsessie 2: Inrichten natuurgebieden bij klimaatverandering. Voorbeelden uit Drenthe (Hans Dekker, provincie Drenthe)

Hans Dekker neemt ons mee in zijn bevlogen en interessante verhaal, aan de hand van zijn [presentatie](#). Aan het eind heeft hij nog een aantal adviezen:

1. Gezamenlijk gedragen project. Werken op Drentse maat. Betrek iedereen bij het plan
2. Plaats piketpaaltjes – wat kan wel, wat kan niet
3. Communiceer eerlijk, breed, duidelijk en zonder wollige communicatietaal. Laat zien, voelen, proeven
4. Doe goed onderzoek vooraf à Landschaps-ecologische systeemanalyse met diverse scenario's. Wees realistisch
5. Bekijk een groter gebied dan het in te richten natuurgebied, à onderdeel van een systeem
6. Neem de huidige natuurwaarden als uitgangspunt. Wat raak je kwijt? Gooi het kind niet met badwater weg
7. Verbind historie met de toekomst. Leer van de natuur in het verleden t.b.v. de toekomst
8. Houd ontwikkelingen bij. Evalueer grondig op basis van goede gegevens.

Maak daarbij gebruik van:

- Bomen- en bossenstrategie
- Natuurinclusieve landbouw
- Natte teelten à paludicultuur (zijn kansen voor natuurontwikkeling en landschappelijke bufferzones op natte gronden)
- Herinrichting landelijk gebied vanwege stikstof o.m. via Programma Natuur
- Kaderrichtlijn Water
- In Drenthe ook via:
  - Programma Natuurlijk Platteland
  - Boer, Burger, Natuur Drenthe
  - Programma Soortenrijk Drenthe

Chats en vragen:

Hoe kun je omwonende goed betrekken bij de ontwikkelingen?

Hans Dekker: we hebben veldsymposia georganiseerd, voor kleinere groepjes. Een gids nam de mensen mee het gebied in. Dit werkte goed. Naast het houden van informatieavonden, huiskamergesprekken, .. hebben we blijvend kleine excursies georganiseerd.

Speelt de kans op een natuurbrand nog een rol bij de inrichting?

Hans Dekker: onder de droge zandgrond zit een dikke laag klei, die ervoor zorgt dat de ondergrond toch langer vochtig blijft, en er minder kans op bosbrand is. Heb je een gebied zonder die onderliggende kleilaag (bv. een uitgestrekt stuifzandgebied), dan is het verstandig om midden in dit gebied alsnog een bosje te plannen. Dit vermindert het risico op bosbrand.

We zagen mooie voorbeelden van robuuste gebieden. Kwam de verwachting uit dat het effect door de mediterrane zomers op de natuur afgenomen is?

Hans Dekker: in Baggerveen: de ontwikkeling van actief hoogveen heeft ervoor gezorgd dat de effecten door de hoge temperaturen beperkt bleven. Na de zomer zagen we opnieuw zonnedauw.

Zorgt een robuust groot natuurgebied voor voldoende afname van de (klimaat)effecten op natuur, of zijn er nog wensen?

Hans Dekker: jawel, extra aankoop kan helpen bij extra waterbuffering. Soms is de eigendomssituatie zo complex, dat dit toch tot ongewenste lekkages kan leiden.

Drenthe kent ook veel bos. Hoe zit het met de sparrensterfte (en larix)? De beleving is dat de sterkte fors is.

Hans Dekker: Dat klopt: die letterzetter-kevers verzieken de sparren (in-monocultuur aangelegd). In het Programma Natuur is dit probleem meegenomen, met de wens om de hydrologie te verbeteren zodat de basiskwaliteit verbeterd wordt.

In grote delen van de N2000 gebieden bestaat er een harde scheiding tussen natuur en landbouw. De uitdaging is nu om, via de landschapsgronden, te streven naar natuurvriendelijke landbouw. De uitdaging is eerst te werken aan systeemherstel, en ten tweede aan de randzones.

Deelsessie 3: Omgaan met onzekerheden. Lessen uit het Deltaprogramma (Pieter Bloemen, Staf Deltacommissaris)

Pieter Bloemen, Staf Deltacommissaris, verzorgde de sessie over “Omgaan met onzekerheden – Lessen uit het Deltaprogramma”. In zijn [presentatie](#) legde hij uit hoe in het Deltaprogramma wordt omgegaan met onzekerheden en hebben we gezamenlijk verkend wat er mogelijk bruikbaar is voor het natuurbeleid. In het Deltaprogramma laten ze zich inspireren door de Theory of Change en adaptive pathways. Belangrijk in de adaptatiemethode die gehanteerd is in het Deltaprogramma is dat er eerst wordt gedacht in het hier en nu – welke maatregelen (kunnen) nu worden genomen, zogenaamd laaghangend fruit. En vervolgens komt de vraag: onder welke omstandigheden moet er wat gebeuren. Welke scenario's zijn er denkbaar. De ingrepen en acties zijn er dan op gericht om de verschillende mogelijkheden openhouden. Pas daarna komt het ‘wanneer’ aan de orde. In de presentatie kwam ook het voorbeeld van de Stormvloedkering/Thames Estuary 2100 aan de orde als inspiratie. De presentatie en ook het gesprek daarna ging in op wat er nu van meegenomen kan worden voor het natuurbeleid. Daar hebben we onder andere gesproken over de menselijke factor. Een van de aanwezigen was bijvoorbeeld werkzaam in stedelijk groen en daar speelt de mens een belangrijke rol. De rollen van mensen en van instituties lijken niet op alle punten vergelijkbaar als je het waterdomein en natuurdomein naast elkaar zet. De discussie ging erop in dat ‘tippings points’ net iets anders liggen bij een menselijk systeem dan bij een technisch systeem. Ook hebben we gesproken over ‘lock in’ situaties en de afweging, wanneer grijp je nu in, welke trigger zorgt ervoor dat je actie onderneemt. Nog net voor het eind van de workshop werd in de chat vermeld: “Regie ‘kunnen’ voeren dat is 1 punt, maar regie ‘willen’ voeren is een ander punt. Bij water willen we (de mens/de maatschappij) allemaal regie, bij natuur mag het ook wel een tandje minder want dan hebben we doorgaans toch geen last van.” Hiermee adresserend dat de maatschappij andere verwachtingen en urgentie toebedeelt aan de verschillende domeinen.

Deelsessie 4: Natuurdoelen en juridische ruimte. Ruimte in natuurdoelen om op klimaatverandering te kunnen inspelen (Dick Bal, ministerie van LNV)

Deze deelsessie is ingericht aan de hand van 3 ‘rondes’ waarbij Dick Bal eerst iets vertelt en er vervolgens discussie met de deelnemers plaatsvindt. Zie ook zijn [presentatie](#).

1. Mogelijke misverstanden t.a.v. hoe Natura 2000-regels nu werken

- Een *foto* uit het *verleden*?
- Een *blauwdruk* voor de *toekomst*?
- Nee, wel een *streep* in het zand en een *stip* op de horizon
- *Verslechteringsverbod* in elk gebied vanaf datum bescherming passende maatregelen nemen om een kwaliteitsverslechtering als gevolg van klimaatverandering te voorkomen
- Bereiken van een *gunstige staat van instandhouding* voor alle VHR-soorten en –habitattypen op (inter)nationaal niveau

Hoe flexibel is Natura 2000?

- Per N2000-gebied een buitengrens en een lijst met te beschermen habitattypen en soorten met hun leefgebied
- Per waarde een ondergrens (behoud) en eventueel meer of beter
- Maar: omvang en kwaliteit betreft een langjarig gemiddelde; fluctuaties zijn dus geen probleem (mits niet gevaarlijk groot)
- En: locaties liggen niet vast (geen ‘foto’)
- Actualisatie Natura 2000 (2020-2022):
  - Strategisch Plan
  - Uitrust verbeterdoelen
- Aanpassing aanwijzingsbesluiten

2. Gevolgen van klimaatverandering voor Natura 2000-doelen

- Vooralsnog vooral: *toename* warmte minnende soorten (binnen habitattypen en ook beschermde soorten)
- Twee nieuwe habitattypen langs de kust (H1210 en H1220) - Niet elke verandering is erg! -
- Maar ook: *afname* wintergasten
- Toename verdroging én overstromingen
- Interactie met bijvoorbeeld stikstofdepositie?
- Ook andere gevolgen niet precies in beeld
- *PBL adviseert*:
  - risico-analyses maken
  - natuurlijk processen herstellen / systeemherstel
  - lerend/adaptief beleid

Europees beleid klimaatadaptie en natuurbeheer

- Inventariseer en monitor verwachte effecten van klimaatverandering (landelijk, regionaal en per Natura 2000-gebied)
- Inventariseer kwetsbaarheid van habitattypen en soorten voor effecten
- Inventariseer mogelijke en benodigde maatregelen om weerbaarheid van deze habitattypen en soorten te vergroten
- ‘Nature based solutions’: bijdrage Natura 2000-gebieden aan (regionale) aanpassing aan verwachte effecten van klimaatverandering
- Reduceer CO₂-emissies en andere broeikasgassen in en om Natura 2000-gebieden

Maatregelen in en rond de Natura 2000-gebieden

- Interne waterhuishouding verbeteren
- Hydrologische buffers rond de gebieden = klimaatbuffers
  - Zie voorbeelden hoogveengebieden
- Interne inrichting aanpassen t.b.v. overleven van extremen
- Gebiedsvergroting (incl. meer ruimte voor rivieren en beken)
- Robuuste verbindingen tussen gebieden
- ... of toch ook maar een ‘ark van Noach’?
- Etcetera... En de N2000-regels staan dit echt niet in de weg

Ruimte in *natuurdoelen* om te kunnen inspelen op klimaatverandering

- Elders meer potentie:
  - Uitbreidings- en verbeterdoelstellingen verschuiven van het ene naar het andere gebied

- Schuiven met behoudsdoelen is niet mogelijk, met uitzondering van 'onhaalbare doelen' als gevolg van klimaatverandering?
  - Ruimte voor prioriteren van doelen binnen gebieden
    - Als het niet anders kan: prioriteiten stellen wanneer instandhoudingsdoelen voor de ene soort of habitatype ten koste gaat van andere aanwezige typen/soorten ('ten gunste van-formule')
  - Vestiging nieuwe beschermde soorten en habitattypen
    - met daaruit voortvloeiende VHR-verplichting tot formulering instandhoudingsdoelen in (bestaande of nieuwe) Natura 2000-gebieden
3. Schaken op twee borden
- Wanneer is een instandhoudingsdoelstelling niet meer houdbaar als gevolg van klimaatverandering?
    - Hoe stel je dat vast?
    - Hoe erg is een niet meer houdbaar doel – wie heeft daar last van?
    - Hoe lang blijf je 'tegen de klippen op beheren'?
  - Meer Europese samenwerking kán helpen; t.b.v. bijvoorbeeld ecologische verbindingzones, migratie soorten en veranderingen broed- en overwinteringsgebieden trekvogels
  - Maar: nodig is een dialoog met Europese Commissie over de houdbaarheid van de huidige VHR én snel opschalen naar alle lidstaten (Brusselse molens malen langzaam)

Chats en vragen

Een greep uit de chats en vragen n.a.v. de presentatie van Dick:

- LNV (e.a.) beveelt in het Natuurwinstplan aan om uit te zoomen en weer in te zoomen op ecosysteemniveau, maar als je dat in de praktijk probeert te doen (bv met PAGW projecten), dan loop je nu aan tegen de wijze van huidige soortenbescherming
- Wordt er in EU al nagedacht over aanpassing van VHR irt klimaatverandering? Hoe spreken lidstaten hierover onderling? Lijkt me relevant, zeker omdat het gaat om internationale effecten
- Wat kunnen we leren van de aanpak van andere Lidstaten? Vb Duitsers maken geen onderscheid tussen kwelder/estuaria maar beschouwen het totaal van de Dollard als een 'estuarium' en krijgen dus geen discussie over kwaliteit en omvang cq verhouding tussen land en water, als die door klimaatverandering/ zeespiegelstijging wijzigt, nb dit is hetzelfde ecosysteem
- Zou je in de aanwijzingsbesluiten het systeemherstel niet veel meer voorop moeten stellen? Daar kun je op sturen en dat is ook je pleidooi. Maar, zeker voor de buitenwacht, gaat het alleen over aantal broedparen en oppervlakte habitattypen.
- In aanvulling daarop: als de regelgeving geen herstel en systeembescherming kent, waarom roept het Natuurwinstplan er dan toe op om het wel zo aan te pakken?
- Stelt de HR en VR doelen op N2000 gebied niveau of is dat de Nederlandse doorvertaling? En kunnen we op gebiedsniveau wel 'vrijer' omgaan met systemen naast soorten / habitattypen.

4. Plenaire wrap-up in de studio

Terugkoppeling deelsessies

Annebet van Duinen:

De sessie ging over het veenweidegebied boven het Noordzeekanaal. Daar is een klimaat-stresstest gedaan voor natuur en landbouw. Er speelt heel veel: bodemdaling, stikstof, CO₂, waterbeschikbaarheid en de nabijheid van Amsterdam speelt ook een rol. De tendens is dat men het karakteristieke open, natte gebied zo wil houden. Er spelen ook veel risico's: met name de zoetwaterbeschikbaarheid is een groot probleem. We zijn er nog niet uit. We moeten samen met betrokkenen kijken welke toekomstbestendige robuuste oplossingen er mogelijk zijn voor de veenweidegebieden, onder welke voorwaarden en condities.

Hans Dekker:

We hebben het vooral gehad over natuurherstel. Een paar voorbeelden gegeven op grote schaal zoals het Dwingelerveld en de Geeserstream. Maar ook een paar kleinere gebieden zoals het Bargerveen, het Hunzedal en de Onlanden. De rode draad: herstel van een robuust systeem kan meerdere doelen dienen. Niet alleen de natuurdoelen maar ook tegemoet komen aan de opgaven die de klimaatverandering aan ons stelt. Geen natte voeten, CO2 opslag en recreatie en natuurbeleving. In het Programma Natuur nadrukkelijk gekozen voor systeemherstel als middel om natuur in Drenthe te behouden en zo sterk te maken dat het klimaatverandering aankan, en dat het systeemherstel meehelpt om effecten van klimaatveranderingen onder de duim te houden. Dus een sterke natuur kan meer hebben dan een natuur die aan het infuus ligt door verdroging en stikstof. En zorg dus ook dat het systeem op orde is want dat helpt ook andere maatschappelijke doelen.

Pieter Bloemen:

In deze sessie hebben we van gedachten gewisseld over de onzekerheden en hoe daarmee om te gaan. Er werd herkend dat je moet omgaan met de beperkte regie die er is binnen het natuurdomein (die kleiner is dan in het waterdomein). Er werd opgemerkt dat het belang dat aan natuur en aan water wordt gehecht wel uit elkaar loopt, maar dat het maatschappelijke draagvlak voor natuur steeds meer toeneemt. We hebben het gehad over de tipping points die in natuurlijk gestuurde systemen heel anders uitwerken dan in menselijk gestuurde systemen. Verder gesproken over het verkennen van de lange termijn ontwikkelingen in het natuurbeleid a.h.v. de vier hoekpunten die Deltares heeft ontwikkeld en die verkend worden in het waterdomein. En dat je in het natuurbeleid ook kunt kijken naar de aannames en randvoorwaarden die daaronder liggen om aan die toekomstbeelden te kunnen voldoen.

Dick Bal:

De sessie volgde de lijn van mijn eerdere pitch. Ik voelde zelf de bekende tegenstelling tussen mensen die beducht zijn dat LNV van alles gaat wegstrepen en het idee dat we te star zijn. Ik ben vooral op zoek naar hoe kunnen we uit die tegenstelling komen en daar ging het gesprek ook over, waar kin je elkaar wel op vinden. Het gevoel dat men beseft hoe belangrijk het is om op twee schakborden te spelen en dat je er maar beter mee kunt beginnen. In Europa speelt die discussie nog niet echt, maar toch zullen we deze discussie moeten starten in Brussel.

Afsluitende paneldiscussie

Dick Bal: Het is nu een hele boeiende tijd, zowel dreigend als urgent. De tijd is nu rijp: de Tweede Kamer en de provincies denken momenteel anders. De afgelopen decennia waarin er zo min mogelijk natuur moest worden beschermd, de 'natuurbescherming in een krap jasje' is voorbij. We kunnen nu ruimer gaan denken, er wordt gesproken over de verbouwing van Nederland. Dat biedt dus heel veel kansen. De mindset is kamerbreed behoorlijk anders. Natura 2000 houdt niet op aan grenzen. We kunnen meer op landschapsniveau over natuur gaan denken. Zie dit vooral niet als 'landjepik' maar als onderdeel van de oplossing.

Arjen van Hinsberg: het is inderdaad echt aan het veranderen. We gaan meer aan de systeemkant denken. De voorbeelden in Drenthe laten zien wat er mogelijk is. Uiteindelijk moet je het verhaal bij de EU ook onderbouwen. De aanpak is adaptief beleid. We moeten stappen zetten waarvan we weten dat wel werkt. We hoeven niet te wachten tot je alles weet.

Christiaan Both: Adaptief werken is interessant. Er dient blijvend gemonitord en bijgestuurd te worden om te zien wat de effecten zijn. Monitoring/onderzoek brengt ons verder. Al blijft de toekomst onzeker omdat het effect van klimaatverandering vele jaren duurt. De effecten van klimaatverandering kunnen ook cumulatief zijn. Een onderzoek entameren over een tijdspanne van 100 jaar is een grote uitdaging. Vroeger leek onderzoek 'vies', hopelijk is dit nu veranderd.

Martijn Thijssen: Hoe kun je dan toch omgaan met de onzekerheden, hoe kun je toch bepaalde paden al gaan bewandelen?

Dick Bal: Je kunt alvast beginnen met de nuttige dingen, en gaandeweg kun je monitoren. Maar laten we niet te smal denken, laten we niet richting die fuik bewegen waarbij we alle ballen proberen in de lucht te houden en geen keuzes maken. We moeten ons echt afvragen of dat nog wel klimaatbestendig is. Richten op grotere gebieden omdat die makkelijker te beheren zijn, en je die beter

robuust kunt maken. Maar hoe en waar zet je de beperkte middelen in? Dat zijn nu belangrijke keuzes voor op de langere termijn. We moeten uit de loopgraven tussen bv natuur en waterwinning komen en in het licht van klimaatverandering ons de vraag stellen wat op de langere termijn nou echt de beste keuze zou zijn. Dan kun je beter nu beginnen, dan dat je later de kans hebt verkeken.

Martijn Thijssen: We willen zo veel op een klein plekje. Sommigen zeggen: Je kunt wel onzekerheden en flexibiliteit vanuit natuur inbouwen maar andere maatschappelijke functies gaan gebruik maken van deze onzekerheden om hun belangen er doorheen te jassen.

Dick Bal: Ja maar tegelijkertijd is de tijdsgeest nu om naar verschillende opgaves tegelijkertijd te kijken. En ook dat de ondergrond, de bodem, belangrijk is voor alle functies op de lange termijn. We kijken nu dus meer met een brede blik vanuit allerlei perspectieven. Ook de energietransitie en de huidige woningbouwopgave dwingt ons, ambassadeurs van natuur, om snel en alert te zijn op kansen voor natuur en klimaat.

Martijn Thijssen: Dus moeten we alle ballen richten op het Nationaal Programma Landelijk Gebied? Aangezien daar de gecombineerde besluitvorming moet gaan plaatsvinden? En hebben we dan voldoende kennis vanuit natuur en klimaatverandering om het NPLG te voeden?

Arjen van Hinsbergen: Ondanks de complexiteit is er best veel kennis over bodem-, watersystemen en ecosystemen. Daar kunnen we in ieder geval iets over zeggen. Er zou een soort van logica ladder moeten komen over wat doen we wel en wat doen we niet. Redenerend vanuit een adaptief systeem.

Christiaan Both: We hebben helaas heel lang geen ministerie van RO gehad, en dat heeft niet meegeholpen. Op basis van welke argumenten wordt er straks afgewogen? Wat is de hiërarchie in keuzes, welke verdringingsreeks gaat er ontstaan?

De conclusie vanuit het panel is dat vanuit ecologie er veel bekend is, misschien wel meer dan vanuit economie. En ondanks de onzekerheden door bv. cascading effecten, waardoor misschien wel hele ecosystemen in elkaar kunnen klappen, kunnen we best meer/beter van de toren blazen vanuit de ecologie. En moeten we zeker nu alvast stappen zetten en keuzes maken ten gunste van natuur en klimaat omdat die ook voor alle andere opgaven van belang zijn. En gezien het huidige NPLG proces moeten we nu inpluggen.